РАЗОМ ІНЕЙНЕМ

Черкаський обласний благодійний єврейський фонд Хесед Дорот

Щомісячна газета Черкаського обласного благодійного єврейського фонду „Турбота поколінь – Хэсэд Дорот”

Видається з грудня 2000 року.

Ав – Елул 5784 вересень 2024 **№9(273)**

Шана Това!

Нехай Вам буде записано добре рішення суду Вс-вишнього на наступний рік!

Свята місяця Тішрей

„Ви кажете, що час минає. Час стоїть – проходите ви”, – казав раби Іцхак Бройде з Кельма (Литва), який жив у XIX столітті. Його чудові слова дозволяють нам уявити рік як анфіладу з 365 кімнат, замкнутих у коло. Єврейські свята – не пам'ять про чудо чи історичну подію, не „справи давно минулих днів, перекази старовини глибокої”. Єврейське свято – „хаг” (у перекладі „коло”) – це постійно (щороку) можливість використання духовних сил, що один раз задіяні в ході історичного процесу.

Рош ha-Шана (3–4 жовтня). Дата, позначена в єврейському календарі як Рош ha-Шана, збігається із шостим днем Творіння. Згадаймо питання, знаменитого мудреця XIX століття раби з Коцька: „Де Б-г?”. Його відповідь: „Б-г там, куди його впускає людина”, дає нам зрозуміти потаємну суть творіння Людини як партнера Творця. Бажання Вс-вишнього, що панувала до того безроздільно у створеному Ним світі, стало „невладним” над „екстериторіальною державою”, ім'я якому Адам (Людина). У шостий день Творіння Вс-вишнім була створена можливість, завдяки якій людина (наділена свободою вибору, а тому може і відмовитися!) може прийняти бажання Вс-вишнього як царствене, відновивши тим самим гармонію в собі і в світі. Цей оптимальний час для реалізації такої можливості і називає Тора Днем Трубління (Рош ha-Шана). Після самої „громадянської” з війн – внутрішньої війни, що тривала весь минулий рік, людина, перемігши власне „его” (найважчого з можливих супротивників), визнає себе підданим, а Його – Царем.

Зазначимо, що слова „цар”, „царственість”, що означають в українській мові „влада”, „владність”, на івриті мають принципово інше значення – „з'єднуючий”, а „царство” – це „з'єднаність”. Таким чином, царювання – це поєднання всіх елементів Творіння в єдину гармонійну цілісність. Ця цілісність і називається царством.

Тому найважчим з покарань за бунт і піднесення себе у статус царя є відрізаність від Вс-вишнього.

День Трубління – це День коронації Вс-вишнього в якості Царя над людиною, що вона сама вільно вибирає. Саме це мали на увазі наші мудреці, благословенна їхня пам'ять, називаючи цей день Днем суду та Головою року. Адже Суд – це і нагорода для тих, хто боровся за царювання, і покарання для тих, хто провинився. І, як рішення голови визначають рухи тіла, так і день року, званий головою, – це день підбиття підсумків року минулого і, що не менш важливо, день прийняття рішень (природно, доленосних) про рік, що настає.

Отже, резюмуємо. Урочиста суворість свята Рош ha-Шана визначається двома найголовнішими тенденціями. Радість реалізації найвищої з усіх даних людині повноважень – Коронації Царя (День Трубління) йде рука об руку зі страхом підсудного, для якого цей день – День Суду.

На Рош ha-Шана прийнято бажати гарного та солодкого року. Чому рік, що настає, повинен бути „солодким”, хіба мало просто бути хорошим? Справа в тому, що ліки, що підходять для лікування, можуть виявитися гіркими, на наш смак, тому ми і просимо Вс-вишнього дати нам найкращі ліки, але так, щоб ми відчули його як приємні, солодкі – пряником, а не батогом.

Бажаємо всім гарного та солодкого року. Року не лише самого для нас підходящого, а й „солодкого” в нашому сприйнятті.

Йом-Кіпур (12 жовтня). Для розуміння суті Дня Спокути (Йом Кіпур), що припадає на 10 Тішрея, треба пам'ятати, що сенс і призначення Голови року (Рош ha-Шана) у підбитті підсумків року минулого і прийнятті рішень про наступний рік. Наступні десять днів, подані виключно євреям для „подання касаційної скарги” і називаються днями тшуви (повернення, відповіді, каяття). Тому євреї цього дня постять зовсім не умертвляючи (не дай Б-г!) своє тіло, а просто не бажаючи відволікатися від того нескінченно важливого, що називається Днем Спокути. А каяття, молитва і добрі справи скасовують зле накреслення.

На світанку перед Йом Кіпуром проводиться обряд капарот. Можна зробити ритуал раніше, починаючи з третього Тішрея. Для виконання цього ритуалу очищення від гріхів чоловік бере півня, а жінка – курку. Тримаючи птаха в правій руці, вимовляє уривок „Сини людські…”, потім піднімають її над головою і здійснюють рукою обертальні рухи, кажучи при цьому: „Це – заміна мені; [прийми] це замість мене; це – мій викуп. Нехай доля цього півня…”.

У сефардських громадах уривок „Сини людські” не читають.

Після цього птаха відносять до шойхету (різника). Якщо немає можливості дістати півня або курку, можна замінити їх іншим кошерним птахом, за винятком голуба. Деякі авторитети вважають, що птаха можна замінити живою рибою.

Є й такі, хто проводить цей ритуал, використовуючи замість птиці чи риби гроші. У такому разі кажуть: „Нехай ці гроші підуть на благодійні цілі”.

Людині не слід думати, що, виконавши цей ритуал, вона вже заслужила прощення за свої провини. Їй треба тільки каятись у своїх гріхах, ясно уявляючи собі, що муки, які зазнає птах, були б справедливим покаранням йому самому за всі його провини, і сподіватися на милосердя до нього Вс-вишнього.

Суккот (17–23 жовтня). Наші мудреці кажуть, що коли Вс-вишній вивів народ Ізраїлю з Єгипту і вів через пустелю, Він оточив євреїв з усіх боків хмарами, щоб захистити їх від небезпек. Так усі євреї перебували в одній суккі (курінь), збудованій із хмар. На згадку про це диво щороку на свято Суккот переселяються євреї – кожен зі свого будинку – у сукку. Не має значення у кого будинок багатший, а в кого бідніший – на сім днів усі переходять у однакові житла – у курені. І робимо ми це не для комфорту, а щоб виконати заповідь і відчути нашу єдність.

Шміні-Ацерет та **Сімхат-Тора** (24 та 25 жовтня). Після семи днів свята Суккот настає свято Шміні Ацерет. В Ізраїлі в цей день святкують також і Сімхат Тора. А у діаспорі Сімхат Тора святкується наступного дня. У ці дні веселощі досягають своєї найвищої точки. Закінчується річний цикл читання Тори і відразу починається заново. Завершення річного циклу читання Тори прийнято відзначати веселощами у синагозі – піснями та танцями зі свитками Тори.

Тора належить усьому єврейському народові. У кожного є в ній своя частка лише тому, що він єврей, навіть якщо він ніколи не вчив її.

Будьте вписані у Книгу Життя! Нехай новий 5785 рік буде солодким як найсолодші з можливих ласощів, нехай він пройде без бід і принесе нам усім радість і мир! Нехай ріг шофара протрубить про новий світанок, про нові мрії, про нові надії, нехай усі гріхи та дурні думки залишаться в минулому, нехай попереду чекає тільки радість і добра справа. Бажаємо всім безмежного здоров'я, багатого внутрішнього світу, багатого двору та багатого щастя душі.

Про програму „Денний центр”

„Єдина відома мені розкіш – це розкіш людського спілкування”
Антуан де Сент-Екзюпері.

Програма „Денний центр” – найстаріша програма Черкаського обласного благодійного єврейського фонду „Хесед Дорот”. Перших відвідувачів вона прийняла 1 вересня 2001 року. Поява програми „Денний центр” в благодійному фонді стала можливою завдяки фінансової підтримці Поли й Девіда Сагіно та Славії Фрайд Арнольд з Федерації „МетроВест” штату Нью Джерсі в пам'ять про їхнього батька та сина. Програма відкриває свої двері для людей, які, можливо, більше за інших потребують не лише підтримки, уваги, допомоги, а й живого спілкування. Адже це переважно самотні малорухливі люди, які більшу частину часу проводять наодинці вдома. На сьогодні своєю увагою програма охоплює 45 підопічних; за останні півроку – це близько 500 відвідувань.

„Денний центр” знаходиться у приміщенні на першому поверсі будівлі. Це дві затишні кімнати із кондиціонером. Одна кімната використовується для сніданків та обідів, а також проведення творчих та кулінарних майстер-класів. У другій – із зручними диванами та кріслами – учасники програми спілкуються, слухають цікаві лекції, проводять зустрічі з різноманітними спікерами, гостями, обговорюють різноманітні питання. Деякі зустрічі проходять в оновленому приміщенні „Клубних програм”, де є великий телевізор, кондиціонер, Інтернет та достатньо місця для проведення масових заходів.

Зустрічі у „Денному центрі” – це віддушина, можливість відчути себе частиною великої та дружної родини. Тут люди знаходять однодумців, друзів; продовжуючи спілкування за стінами Хеседу. Тут відбувається обмін думками, новинами, люди отримують нові знання, знаходять цікавих співрозмовників і стають ними.

Співробітники Хеседу постійно ведуть пошук нових методик роботи з літніми людьми, які стимулювали б у них розвиток дрібної моторики, що позитивно впливає на підтримання в належному тонусі нервово-м'язової системи, пробудження їхнього творчого потенціалу. Робота іде у двох напрямках: це індивідуальна робота – медико-соціальна та психолого-педагогічна допомога, консультування за телефоном і групова робота. Робота з групами має багато напрямків і форм. А саме: клуби за інтересами, психолого-корекційна робота, музичні заняття, спільні перегляди фільмів із подальшим обговоренням тренінги, семінари, бесіди, диспути, круглі столи, екскурсії, інтелектуальні змагання тощо; організація конкурсів, виставок, концертів, доброчинних акцій. Окремим напрямком роботи з підопічними є оздоровлення – точковий масаж, самомасаж, комплекс вправ ранкової гімнастики, зарядка на стільці, вправи для очей, елементи дихальних практик, різноманітні фізичні вправи для кожної групи м'язів, які допомагають запобігти хворобам суглобів і кісткових тканин; вправи на серцево-легеневу витривалість; вправи для зміцнення м'язів; вправи на стійкість і рівновагу та інше.

Великою популярністю у підопічних програми „Денний центр” користуються різні творчі майстер-класи. Вони малюють, роблять аплікації, поробки, знайомляться з нетрадиційними творчими техніками, такими як „Декупаж”, „Квіллінг”, „Агамограф”, „Тауматроп”, „Айріс фолдінг”, „Граттаж”, „Resin art”, виготовлення квітів із серветок та крепового паперу, поробки із покидькового матеріалу та багато іншого. Використовуються музикотерапія, танцювальна терапія, ігротерапія, робота з психологом із співочими чашами, робота з метафоричними картами, малювання на молоці в техніці „Ебру” тощо.

Для людей з поганим зором і проблемами з суглобами та дрібною моторикою підбираються такі творчі техніки, використовуючи які підопічні досить легко можуть впоратися із завданнями ведучого майстер-класу, отримуючи при цьому непогані результати. А коли в людини щось виходить, то в неї виникає інтерес до такого виду діяльності та прагнення досягти більшого.

(Закінчення на стор.2)

День пам'яті жертв Бабиного Яру

Бабин Яр вважається місцем початку Голокосту, перших масових вбивств євреїв нацистами. Вісімдесят три роки тому в Бабиному Яру почалися масові розстріли. З 29 вересня по 11 жовтня 1941 року есесівці та їхні місцеві посібники вбили там практично все єврейське населення міста – понад 50 тисяч чоловіків, жінок та дітей.

Бабин Яр та Освенцім – найстрашніші та найвідоміші символи Голокосту. Трагедія Бабиного Яру змушує згадати знаменитий афоризм про байдужих, яких слід боятися більше ніж ворогів.

Яр довжиною в два з половиною кілометри, що місцями досягає п'ятдесятиметрової глибини, був відомий під цією назвою з 1401 року, коли якась шинкарка продала прилеглу землю домініканському монастирю.

19 вересня 1941 року частини вермахту увійшли до Києва. Перший розстріл у Бабиному Яру стався 27 вересня. Вбили 752 пацієнта розташованої неподалік психіатричної клініки. Нацисти, як відомо, вважали душевнохворих „людським сміттям”. Того ж дня окупаційна влада розклеїла по місту близько двох тисяч оголошень: „29 вересня єврейське населення міста до восьмої години ранку зобов'язане з'явитися в призначену точку збору з документами та цінними речами. За невиконання наказу – розстріл”.

Есесівці заарештували дев'ять провідних рабинів Києва та змусили їх виступити із заявою: „Після санобробки євреї та їхні діти будуть переправлені у безпечні місця”. Місцем збору було призначено Бабин Яр.

„Зі своїх домівок вони виходили ще затемна, щоб дістатися раніше до поїзда та зайняти місця. З дітьми, що ревуть, зі старими і хворими... Зв'язані вірьовками клумки, обдерті фанерні валізи, залатані кошики, ящики з теслярськими інструментами. Бабусі несли, перекинувши через шию, немов гігантські намиста, в'язки цибулі – запас провізії на дорогу”, – згадує у романі-документі „Бабин Яр” письменник Анатолій Кузнєцов.

29 вересня вранці поліцейські почали оточувати вулиці, якими мали йти їхні жертви, і сам Бабин Яр. Дорога, якою йшли євреї, отримала назву „коридор смерті”. Спочатку ніхто не здогадувався, що буде наприкінці маршруту, а потім люди опинялися у пастці.

Тих, хто добровільно не залишив свої квартири, примусово виводили німецькі поліцейські, які іноді вбивали прямо на місці.

Німці направляли євреїв, які прибували на єврейський цвинтар, до огорожі сусіднього військового цвинтаря, де відбирали у них теплий одяг, ювелірні прикраси та документи. Перекладач говорив євреям, що їх багаж буде доставлений залізницею. У цей момент багато жертв усвідомлювали, що на них чекає.

Люди опинялися у пастці, де з одного боку була стіна військового кладовища, а з іншого – кордон поліції.

На краю ділянки були пагорби, а між ними – вузькі проходи, через яких євреїв заганяли до центру Бабиного Яру. Там зондеркоманди 4а і 45-го поліцейського батальйону, розподілені вздовж південної частини Яру, розстрілювали євреїв пострілами в потилицю.

Колишній водій зондеркоманди 4а Фріц Хефер назвав „конвеєром” те, що відбувалося в Бабиному Яру: „Це був конвеєр, який не розрізняв чоловіків, жінок і дітей. Дітей залишали з матерями та розстрілювали разом із ними. Я спостерігав за цим недовго. Підійшовши до ями, я настільки злякався того що побачив, що не міг довго туди дивитися. В ямі я побачив три ряди трупів, покладених протягом приблизно 60-ти метрів. Скільки шарів лежало один на одному, я не міг побачити”, – згадує Хефер.

За даними Меморіального центру, протягом першого дня було вбито 22 тис. осіб, а протягом другого – близько 12 тис. Згідно з наявними даними, німецькі загони за два дні розстріляли 33 771 єврея. Увечері 30 вересня солдати 113-го саперного батальйону підірвали краї Бабиного Яру, щоб приховати тіла, а потім, як показує ряд німецьких фотографій, близько сотні радянських військовополонених вирівнювали поверхню місця поховання.

До 11 жовтня розстріляли тих, хто не з'явився за наказом – ще близько 17 тисяч людей.

Масові розправи у Бабиному Яру тривали до кінця окупації Києва – листопада 1943 року. Розстрілювали заручників, підпільників і партизанів, в'язнів Сирецького концтабору, ромів і караїмів, що знаходився неподалік.

10 січня 1942 року було вбито близько ста захоплених у полон матросів Дніпровського загону Пінської військової флотилії, 18 лютого 1943 року – гравців київського футбольного клубу „Динамо” Миколу Трусевича, Івана Кузьменко та Олексія Кліма, які брали участь у знаменитому „матчі смерті”.

Бабин Яр став місцем знищення п'яти ромських таборів. Там же був розстріляний 621 член Організації українських націоналістів, які виступали за незалежність України, у тому числі поетеса Олена Теліга та її колеги з редакції газети „Українське слово”.

У ніч на 29 вересня 1943 року в Бабиному Яру відбулося повстання 329 ув'язнених Сирецького табору, яких змушували відкопувати і спалювати трупи. Вісімнадцять чоловік з них зуміли втекти та врятуватися.

Точну кількість жертв, що лежать у гігантському масовому похованні, встановити не вдалося. Найбільш достовірна цифра – 70 тисяч, але деякі джерела говорять про 100-120 тисяч.

Спогади очевидців. Актриса Діна Пронічева жила у Києві на вулиці Тургенєвської. Вона – одна з небагатьох людей, які вижили під час масових розстрілів. 29 вересня Пронічева планувала провести своїх батьків Мирона Олександровича, Ганну Юхимівну Мстиславських та сестру Іду, а потім – повернутися до чоловіка додому.

(Закінчення на стор.2)

День пам'яті жертв Бабиного Яру

(Закінчення. Початок на стор. 1)

У Бабиному Яру їй вдалося врятуватися, тому що вона впала з урвища на тіла загиблих ще до пострілу і прикинулася мертвою. По тілах ходили німецькі офіцери та перевіряли, чи немає живих, і їй наступили на руку. Діна протягом трьох днів намагалася вийти за межі Бабиного Яру. На третій день їй вдалося сховатись у сараї. Однак власниця сараю повідомила про це німців – і Пронічева вдру-=ге потрапила до Бабиного Яру. Цього разу її посадили у вантажівку, але в районі Шулявки Діні та її подрузі Любові Шамін вдалося вистрибнути. Вони ховалися у дружини двоюрідного брата Діни Пронічевої, а потім перебралися на Дарницю, яка тоді була далекою околицею Києва. Після закінчення війни, у січні 1946 року, Діна виступила свідком на київському процесі, коли судили і стратили ряд німецьких офіцерів. Там вона розповіла про трагедію Бабиного Яру.

Ще одна людина, кому пощастило вижити – Геня Баташева. Вона розповіла, що на момент трагедії у Бабиному Яру їй було 17 років. Вона з подругою підійшла до німецького поліцейського і сказала, що насправді росіянка і попросила допомогти. Німець повірив і погодився сховати їх у своїй машині.

«Я сказала, що ми сестри, німці записали нашу адресу, а потім запитали прізвище. І тут, я думала – нам кінець. „Я, – кажу, – Баташева, а Маня – Чернецька" (була у нас сусідка у дворі з таким прізвищем). Німці здивувалися, а я їм на пальцях показую, не рідні ми, двоюрідні сестри. Посадили нас у машину, знаєте, „емка", ззаду в неї таке віконце невеличке... Коли водій привіз нас з Манею на кут вулиці Мельникова і відпустив, ми не придумали нічого кращого, як вирушити додому на Тургенєвську", – згадує Баташева.

Черкаси, як і Київ, мали свій Бабин Яр. У місті під час Голокосту загинуло 8 000 євреїв. Більшість із них страчували та ховали в ярах і протитанковому рову. Дехто залишився спочивати на дні Кременчуцького водосховища. Про страшні події 83-річної давнини у Черкасах довгий час не могли знайти жодного документу. Лише кілька наказів німецьких комендантів про створення єврейських гетто. Проте факт залишається фактом. У 1939 році в нашому місті за переписом проживало 12 тис. євреїв, а після звільнення від німецьких військ – майже нікого не залишилося. Події 1941-1943 років вдалося відтворити лише із спогадів очевидців. Їхні свідчення збирали по крихтах, співставляли із фактами. Найбільший внесок у цьому напрямку зробив краєзнавець Василь Страшевич. Саме він „розкопав" моторошні факти про страшні події, які відбувалися в Черкасах 83 роки тому.

В Черкаському обласному благодійного фонді „Хесед Дорот" зберігається мапа Черкас, де відмічені місця страт єврейського населення міста. Їх аж 12.

Пройшло 83 роки від дня трагедії в Бабиному Яру, і наш обов'язок – зберегти пам'ять про цю трагедію і передати її наступним поколінням.

За матеріалами сайтів Інтернет.

Про програму „Денний центр"

(Закінчення. Початок на стор. 1)

Ось так на заняттях і народжуються „маленькі шедеври". Усе це робиться не тільки для соціальної реабілітації, а й для набуття „корисних" навичок, щоб дати навантаження на дрібні м'язи кистей рук і мозкову діяльність.

Чималий інтерес викликають в учасників програми і кулінарні майстер-класи – „Кейк-попси", суші, піци, приготування різноманітних цукерок, виробів із маци (десерти та закуски), виготовлення власного морозива, десертів із кондитерської соломки, з фруктів, різноманітних намазок та соусів („Форшмак", бутербродні пасти тощо), напоїв. На таких кулінарних майстер-класах є можливість не лише познайомитися з рецептом та приготувати ту чи іншу страву, а й дізнатися багато цікавих фактів про неї. Інтерес до приготування страв в дружньому колі пояснюється ще тим, що кожний виконує лише окремий етап приготування, а в підсумку спільними зусиллями створюються справжні кулінарні витвори, які із задоволенням потім смакують усі присутні.

Окремим рядком слід визначити єврейський напрямок роботи програми „Денний центр". З учасниками програми проводяться бесіди та тему історії і традицій єврейського народу. Кожне єврейське свято учасники програми чекають із нетерпінням. Співробітники благодійного фонду знайомлять з історією, традиціями та звичаями свята. А потім святкують у дружній компанії, дарують одне одному гарний настрій, співають і танцюють.

Слід зазначити, що частими гостями в „Денному центрі" бувають співробітники інших програм благодійного фонду: програми „Клуб" (старший фахівець Діна Стукаленко), Общинних програм (керівник Галина Польська), „Жіночій клуб", „Волонтерський центр" (керівник Віола Скорікова).

Ось так спільними зусиллями співробітники Черкаського „Хесед Дорот" роблять життя учасників програми „Денний центр" яскравішим і змістовнішим.

Залучення підопічних до соціально-активного життя, підтримує їх когнітивне (розумове) та фізичне здоров'я, зменшуючи ймовірність виникнення депресії; знімає відчуття тривожності, підтримує відчуття власної значущості, допомагаючи не фіксуватися на проблемах зі здоров'ям.

Літній вік – це не пора в'янення, а період золотої осені, якість якого багато в чому залежить від самої людини та її оточення.

„Денний центр" – це місце, куди люди приходять і знову повертаються, де їм дарують позитивні емоції, гарний настрій і відчуття безпеки.

Ірина ОЛЕКСЕНКО,
керівник програми „Денний центр".

Ілля Ільф

Двох талановитих авторів-гумористів, які у співавторстві написали романи-бестселери „Дванадцять стільців" та „Золоте теля", важко розділити, як сіамських близнюків. Ільф і Петров, що десятиліття творили разом, навіть порізно писали так, що поціновувачі їхньої творчості не відрізняли, перу якого з них належать глави повісті „Одноповерхова Америка".

Але кожен із письменників мав своє життя. Втім, і в біографіях двох кумирів є подібність: обидва прожили яскраві, але короткі життя, в яких знайшлося місце для голоду, війни, відданої дружби, слави, гонінь і трагічної смерті.

Ілля Арнольдович Ільф – вигаданий творчий псевдонім одного з „батьків" привабливого шахрая Остапа Бендера. Справжнє ім'я письменника – Іехіел-Лейб Арійович Файнзільберг. Він народився у чорноморській перлині – Одесі – 15 жовтня 1897 року.

Іехіел-Лейб – третій із чотирьох спадкоємців Ар'є та Міндль Файнзільбергів. Глава сім'ї, скромний службовець Сибірського торгового банку, мріяв дати синам пристойну освіту. Старшого сина Саула бачив бухгалтером, але після навчання у комерційному училищі він назвався Сандро Фазіні і став художником-кубістом (пізніше переїхав до Франції, загинув Освенцимі).

Другий син – Мойше-Арон – закінчив комерційне училище з відзнакою, але повторив досвід брата і теж пішов у мистецтво, підписуючи полотна творчим псевдонімом Мі-Фа.

Гіркий досвід і даремно витрачені гроші підказали Ар'є не вкладати заощадження в навчання третього сина в дорогому комерційному училищі. Іехіель-Лейб став студентом ремісничого училища, де не було „зайвих" (на думку старого Ар'є) предметів, таких як малювання. Батько не знав, що на уроках хлопчик ховав під партою книги Редьярда Кіплінга, Роберта Стівенсона та Антона Чехова, які потай читав.

У 1913 році Іехіель-Лейб закінчив з відзнакою ремісниче училище. Працював у креслярському бюро, на телефонній станції, на заводі аеропланів Анатра, на фабриці ручних гранат. У складі 1-го Караульного полку брав участь у боротьбі з денікінцями (1919), працював в агітвідділі ПівРОСТА (1920), служив бухгалтером в Одеському Ородкомгубі (1921). Пізніше досвід роботи у продкомісії Ілля Ільф використає, описуючи події у конторі „Геркулес" у „Золотому теляті". У 1920 році разом з Едуардом Багрицьким, Валентином Катаєвим, Юрієм Олешем та іншими молодими літераторами перебував у літоб'єднанні „Колектив поетів".

Кришталеві мрії батька розбилися, коли 23-річний Єхиєл кинув службу, оголосивши про вступ до одеського „Колективу поетів". Тепер третій син звався Ілля Ільф, з'єднавши у прізвищі псевдоніма перші літери „старого" важкого імені.

Забігаючи наперед, скажемо, що виправдав надії батька четвертий син: залишивши своє прізвище, став топографом. На радість Ар'є, мистецтво не зацікавило Беньяміна. Коли 1919-го оголосили мобілізацію. Ілля Ільф прибув на збірний пункт з романом Анатоля Франса під пахвою. Про військове минуле письменник розповів побіжно, але об'ємно: „Я знав страх смерті, але мовчав, боявся мовчки і не просив допомоги. Я пам'ятаю себе у пшениці. Сонце палило в потилицю, голову не можна було повернути, щоб не побачити того, чого так боїшся".

1923 року майбутній „батько" блискучого Комбінатора перебрався до Москви: в Одесі літературне життя остаточно вщухло. З першою роботою допоміг Валентин Катаєв: ставши іменитим літератором, він влаштував колегу по одеському поетичному співтоваристві в газету „Гудок".

Іллю Ільфа взяли редактором ніким не читаної четвертої полоси, доручивши обробку листів рабкорів. У перші тижні роботи він перетворив сторінку на найпопулярнішу, наповнивши їдкими фейлетонами на злобу дня. Під рабкоровськими нотатками, перетвореними на фейлетони, стояли підписи авторів. Але вони були оброблені Ільфом, і упізнавались миттєво за афористичністю і тонким сарказмом.

Робота в газеті звела майбутнього романіста з Ісаком Бабелем, Михайлом Булгаковим та Юрієм Олешем. Невдовзі у „Гудку" з'явився брат Катаєва – Євген. Він узяв творчий псевдонім Петров, не бажаючи привертати уваги родинними зв'язками. Так у Москві познайомилися співавтори, що народилися в Одесі. Працювати разом почали з 1927 року.

1928-го Ільфа звільнили з „Гудку" зі скорочення штату. За ним пішов і Петров. Журналістам дав притулок гумористичний тижневик „Чудак", в якому Ілля Ільф вів відділ літературних рецензій. Співавтори робили спільні рецензії на кінокартини та театральні спектаклі, ставлячи спільний творчий псевдонім „Дон Бу-Зіліо". Ще один псевдонім Ільфа та Петрова – Ф. Толстоєвський.

Роман „Дванадцять стільців" літератори почали писати 1927 року. Відправною точкою стала ідея Валентина Катаєва, який запропонував Ільфу та молодшому на шість років Петрову попрацювати на нього „літературними рабами". Метр підкинув авторам авантюрний сюжет, запропонувавши подумати над розвитком подій навколо „схованих у стільці скарбів".

Ілля Ільф із молодшим співавтором так захопилися написанням авантюрної хроніки, яка перетворилася на роман, що відмовилися віддавати розробку Катаєву. Той, прочитавши написане, похвалив і запропонував віддати до друку. Роман побачив світ 1928 року і приніс авторам визнання і славу.

Того ж року любителі гумористичного жанру отримали від романістів ще один приємний сюрприз – сатиричну повість, що вийшла під назвою „Світла особистість". Наступного року опублікували гротескні новели, об'єднані у цикл „Незвичайні історії з життя міста Колоколамська" та збірку новел „1001 день, або Нова Шахерезада".

У 1931 році Ілля Ільф із співавтором подарував читачам новий шедевр – продовження роману про Комбінатора, який назвали „Золоте теля". Роман надрукували у журналі „30 днів", книга з'явилася через два роки.

Твори Ільфа і Петрова стали бестселерами радянського часу, принісши авторам неймовірну славу. Але літературні критики і цензори не шанували гостросатиричні романи, переповнені натяками про неідеальний радянський лад. „Пробити" публікацію „Золотого теляти" допоміг Максим Горький. У центральних газетах з'явилися розгромні статті, але шанувальників таланту одеситів вони не цікавили.

Перу Іллі Ільфа та його соратника належать десятки оповідань, фейлетонів та нарисів. За їхньою комедії поставлено мелодраму „Під куполом цирку", зняту режисером Григорієм Олександровим в 1936 році під назвою „Цирк". У головній ролі фільму блищала Любов Орлова, але Ільф і Петров зажадали прибрати їх прізвища з титрів: сценарій зазнав змін, які автори не схвалили.

У середині 1930-х Ілля Ільф та Євген Петров – кореспонденти газети „Правда" – вирушили у чотиримісячну поїздку США. Плодом спільної творчості стала книга, складена з розрізнених нарисів та названа „Одноповерхова Америка". Вона вийшла в 1936 році і стала першим спільним твором, написаним літераторами порізно. Ільф і Петров через хворобу Іллі Арнольдовича писали глави, не зустрічаючись, але за 10 років спільної праці вони виробили єдиний стиль.

Ілля Ільф подарував читачам чудові „Записні книжки" – щоденник, що складається з сотень афоризмів, нарисів, спостережень, смішних фраз та сумних роздумів, записаних за 12 років. „Записні книжки" побачили світ після великого скорочення та цензури, але й у скороченому вигляді афоризми Ільфа стали крилатими.

Цікавим фактом біографії одесита є його захоплення фотосправою. Придбавши „Лейку", Ілля Ільф зробив тисячі фотографій, серед них унікальні: похорон Володимира Маяковського, храм Христа Спасителя до вибуху та після, Америка (фотографіями Ільфа ілюстрована книга), знамениті сучасники – письменники Михайло Булгаков, Юрій Олеша, Йосип Уткін, Борис Пастернак.

З майбутньою дружиною Машею – Марією Тарасенко – письменник зустрівся у рідній Одесі. Маша була ученицею школи живопису, де викладав брат Ільфа. Юна художниця закохалася в учителя, але після знайомства з Іллею здалася під натиском його знаків уваги та хвилі обожнювання.

Після від'їзду Іллі Ільфа до Москви пара два роки переписувалася – збереглися сотні зворушливих, пронизаних ніжністю листів. В один із приїздів Марії до столиці вони одружилися. Незабаром отримали скромне житло – кімнату в будинку Сретенського провулка, поряд з кімнатою Юрія Олеші та його дружини. У 1935 році у пари народилася дочка Сашенька, Олександра Іллівна Ільф.

Матеріальне благополуччя та квартира зі старовинними меблями, домробітницею та нянею з'явилися у подружжя після виходу „Дванадцяти стільців". Довгому сімейному щастю завадила хвороба Іллі Ільфа. Він був напрочуд ніжним батьком, але не міг навіть зайвий раз обійняти дочку, боячись заразити туберкульозом. Його не стало, коли Олександрі було два роки.

Після поїздки Америкою у відкритій машині в Іллі Ільфа загострилася хвороба: туберкульоз, діагностований у 1920-х, відкрився і перейшов у гостру форму. Біль у грудях романіст відчув у Новому Орлеані. Закашлявшись, побачив кров на хустці.

Після повернення з Америки Ілля Ільф прожив ще два роки. Але жити в столиці не міг – задихався. Оселився на дачі в Красково, де писав глави „Одноповерхової Москви", гуляв сосновим лісом.

Коли 13 квітня 1937 року на Новодівичому цвинтарі ховали 39-річного Іллю Ільфа, його вірний друг і співавтор сказав, що це і його похорон. Друга Петров пережив на п'ять років, загинувши за дивних обставин.

Дружина Ільфа Марія Миколаївна пережила коханого чоловіка на 44 роки. Вона більше не одружилася і рідко виходила з дому, перечитувала у своїй кімнаті листування з чоловіком.

Коли Марії Ільф не стало, дочка Олександра знайшла листи матері, які вона написала Іллі Ільфу після його смерті. „Ось знову минуло багато часу, і я читаю. Часто не можу – розірветься серце. Я стара, і знову я та, що була, і ми кохаємо одне одного, і я плачу. Мені дуже нудно без нього, відколи його немає. Я читаю його листи і плачу, що я не вбила себе, втративши його – свою душу, тому що він був душею моєю. Ніхто ніколи не міг зрівнятися з ним. Голубчик, голубчик мій єдиний коханий. Туга, така туга. Все моє прожите життя тут, до його останнього дня. Прощавай, Ілю. Ми скоро побачимось".

https://24smi.org.

Що означає слово „Алілуйя"

„Алілуйя" – це слово, яке закликає хвалити Б-га. Воно прийшло до нас з давньоєврейської мови „халелю Йа́х" і перекладається як „Славте Б-га". Це свого роду заклик до оточуючих.

Для християнства слово „алілуйя" має дещо інше значення. Це радісне слово вихваляння Б-гу – „Слава Б-гу", а не наказ вихваляти Його.

В іудаїзмі слово „алілуйя" використовується в молитвах та піснях, особливо в Псалмах, що входять до Танаху. У християнстві слово „алілуйя" також посідає важливе місце. Його часто можна почути у церковних службах різних християнських конфесій, таких як католицька, лютеранська та православна церкви. Тут воно використовується без перекладу, як і деякі інші давні слова, такі як „амінь".

У сучасному світі також використовується поза релігійним контекстом. Наприклад, висловлює радість та подяку за вдалу подію. Це слово можна зустріти у музиці та піснях.

Чому євреї омивають руки?

У книгах законовчителів наводяться три причини: 1) вранці ми встаємо як оновлені створіння і приступаємо до служіння Б-гу, і тому відразу ж з початком дня ми повинні обмити руки водою, подібно до того, як коени в Храмі щоранку омивали руки перед жертвопринесенням (це називалося „освяченням рук"); 2) у зв'язку з тим, що під час сну руки торкаються тіла, мудреці встановили ранкове омивання рук і благословення перед ранковою молитвою; 3) до моменту пробудження на руках залишається особлива нечистота сну (טומאה) і щоб видалити її, ми омиваємо водою по три рази кожну руку.

Диво, яке допомогло вижити...

У маленькій коробочці, яка зберігається в американському Музеї пам'яті Голокосту в закритому контейнері з клімат-контролем, лежить каблучка. Вона не така вже гарна, а з суто фінансової точки зору не така вже коштовна. Але за нею стоїть приголомшлива історія порятунку євреїв за часів німецької окупації – і для них ця каблучка воістину безцінна.

Коли почалася Друга світова війна, Абрахам „Бумек" Грубер працював продавцем худоби та м'ясником у невеликому місті Дрогобич, де тоді проживали 14 тисяч євреїв. Зараз це місто знаходиться на території України, а тоді воно належало Польщі.

Дрогобич, чия історія єврейства сягає своїм корінням у XV століття, потрапив під контроль радянської влади в 1939 р. Через два роки на цю територію увійшли нацисти, з'явилися каральні загони, 400 євреїв були вбиті на вулицях під час погромів. Інші єврейські жителі міста в примусовому порядку переселили до гетто. І хоча у гетто не було паркану, євреям забороняли залишати його територію. 21 травня 1943 р. став днем ліквідації гетто – німці оголосили місто чистим від євреїв. Але близько 400-т євреїв змогли сховатися в лісах та інших порівняно безпечних місцях – їм вдалося вижити.

Одним із них виявився Бумек – зокрема завдяки каблучці.

Приємного і симпатичного Бумека всі знали як розумну і працьовиту людину. Як резервіст кавалерії, він був призваний в армію в 1939 р. Але коли його частину розформували через активний наступ німців, йому довелося пішки пройти більше 400 кілометрів, щоб дістатися рідного Дрогобича. Марсель Дрімер, його племінник, розповідав, що Бумек вижив завдяки своїй кмітливості. Він прикидався то поляком, то українцем, працював за їжу та дах, загалом, робив усе, щоб повернутися до своєї дружної родини – батьків, сестри Лорі, її чоловіка Якуба та їхніх дітей Марселя та Ірени.

Бумек мав і свою доньку Лібу та дружину Блімку. Після вторгнення німців вони спочатку жили під нацистською окупацією, а потім були насильно переселені в гетто, де було мало їжі, і де євреї часто ставали жертвами нацистських „акцій" – переселення у вантажних вагонах до концтаборів чи таборів смерті. Одного разу в ході чергової жорстокої „акції", коли нацисти вривалися в єврейські будинки, грабуючи чи просто руйнуючи все, що належало господарям, перш ніж забрати їх для подальшої депортації, Бумек побачив як німецький солдат зламав підсвічник. З нього вилетіли кристали та розсипалися по підлозі. У Бумека виникла ідея: він зібрав скельця і відніс їх до ювеліра, попросивши зробити для нього каблучку з нікелю та фальшивим діамантом з огранюванням, як у справжнього. Про всяк випадок.

Бумеку пощастило. 1943 року його перевели з гетто на нафтопереробний завод у Галичині – він працював там м'ясником, забезпечуючи солдатів військ СС м'ясом. Там він жив у робочому таборі разом із Блімкою та Лібою. Його сестра Лора та її сім'я ховалися у прилеглому містечку Млинки Скольникове в будинку Яна та Зофії Савінських, сусідами родини Грубер. Їх чотири дитини дружили та грали з Бумеком та Лібою, коли ті були маленькими. Їжі було дуже мало, але 12-річний син Савінських Тадек приносив Лорі, її сім'ї та ще двом євреям, які ховалися разом з ними, залишки їжі з кухні. Вони ховалися на горищі під солом'яним дахом або в невеликій дірці в земляній підлозі. „Іноді Бумек таємно передавав трохи м'яса чи хліба через Тадека, але це було дуже небезпечно", – розповідає Марсель, якому на той час було 9 років.

Одного разу, коли Бумек був на роботі, йому повідомили, що його дружину та дитину запхнули у вантажівку разом з іншими євреями і вивезли до лісу. Бумек зумів „подружитися" з деякими німецькими офіцерами, яким залишав ліпші шматки м'яса, і вмовив одного з них відвезти його на мотоциклі в ліс – рятувати Блімку і Лібу. Вважалося, що члени сімей „необхідних працівників" знаходилися під захистом. Але коли Бумек під'їхав до лісу, він побачив тільки порожню вантажівку. Зазирнувши всередину, він побачив лише одяг вбитих, серед якого були туфлі Ліби. Його дружину та дочку, як і решту „пасажирів" вантажівки, розстріляли.

Бумек втратив бажання жити. Але через чотири тижні він зустрів чо-тирирічну дівчинку на ім'я Фела, якій було майже стільки ж, скільки його улюбленій Лібі. Дівчинка грала сама на підлозі у трудовому таборі. Бумек підійшов до неї і спитав: „Де твоя мама?". Фела відвела його до своєї мами Тасі Шиндлер, яка працювала в трудовому таборі швачкою. Він накричав на Тасю: „Ніколи, ніколи не залишай свою дочку одну. Вони її заберуть та вб'ють!". Бумек і Тася поділилися своїми історіями. Чоловік Тасі Гедалко потрапив під радянську мобілізацію, але вона чула, що його взяли в полон німці. І оскільки всім було відомо, що військовополонених євреїв нацисти відразу вбивали, Тася вважала його вже мертвим. Обидва овдовівши – нехай неофіційно, але фактично – Тася та Бумек стали дуже близькими.

Одного разу одна з дружин нацистів яким Тася шила сукні, наказним тоном сказала їй, що та має закінчити нове вбрання до певного дня. Це був явний знак, що ось-ось буде нова „акція". Логіка дружини нациста була простою – хто закінчить шити сукню, якщо швачку ліквідують?

Бумек зрозумів, що йому, Тасі та Фелі треба терміново тікати. Вночі Бумек відвіз Тасю та Фелу до Савінських. Хазяїн дома чекав Бумека, але злякався, побачивши Тасю, і відмовився прийняти ще одну людину – про Фелу, яка ховалась на бричці під сіном, він навіть не знав. Бумек уже втратив дружину та дитину і не хотів, щоб щось подібне сталося з ним знову. Тоді він сказав Яну Савінському: „У мене є каблучка з діамантом, я віддам її вам".

Він благав Яна, сподівався, що той візьме каблучку і сховає їх. Але Ян відмовився, сказавши, що єдине, чим можна його переконати – принести їжі та горілки, але навіть тоді рішення він ухвалить лише вранці.

Наступного ранку Ян прийшов до Бумека і сказав: „Минулої ночі мені наснився Ісус Христос і сказав, що я мушу тебе врятувати". У Бумека відлягло від серця – і він показав Янеку Фелу. Савінський засміявся і сказав: „Ким би ця дівчинка не була, я вам допоможу". Він також додав, що днями померла його корова, і каблучка Бумека йому тепер стане в нагоді: „Я її продам, щоб усіх вас прогодувати!".

Бумек закляк. Він розумів, що якщо Янек піде продавати каблучку і з'ясується, що вона з нікелю, а камінь зі скла, їх усіх можуть просто вбити. Бумек просто не міг дозволити Яну продати каблучку, не сказавши, що це підробка. Набравшись сміливості, він попросив: „Будь ласка, не продавайте. Ця каблучка – сімейна реліквія, ми передаємо його з покоління до покоління. Зачекайте до кінця війни. Обіцяю, коли прийдуть росіяни – а чекати лишилося недовго – я куплю вам найкращу корову".

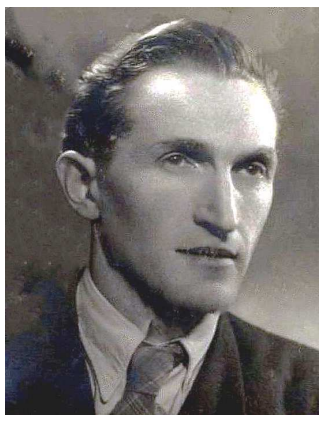

Тієї зими в будинку Савінських ховалося 13 євреїв. Радянська армія остаточно витіснила нацистів з цих земель 7 серпня 1944 р., і всі тринадцятеро людей змогли нарешті відчути себе вільними. Бумек дотримав слова і купив Яну чудову корову, а Ян повернув каблучку колишньому господареві.

Пізніше Яд-Вашем удостоїв Яна, Зофію та четверо їхніх дітей званням Праведників світу за порятунок тринадцяти єврейських життів.

Бумек і Тася побралися. Коли Тася вже чекала дитину, повернувся її перший чоловік Гедалко. Бумек і Тася були вражені що йому вдалося вижити. Так сталося, що він потрапив у полон не до німців, а до італійців, що пояснювало його чудесний порятунок. Марсель казав, що Тася любила обох, але вони всі вирішили, що їй краще залишитися з Бумеком. У їхніх стосунках не було образи чи агресії, вони залишилися друзями. Бумек із Тасею прожили у Польщі до 1957 року, а потім переїхали до Ізраїлю.

Після смерті Тасі в 1967 році, Бумек одружився втретє, на Мані, якій і перейшла та сама каблучка. Бумек пішов з життя на початку 90-х, і коли через кілька років померла Маня, Ірена написала їх родині: „Коли передаватимете Маніни коштовності оцінювачу, знайте, що я хотіла б забрати саме ту прикрасу, яка нічого не варта".

Фальшива каблучка, яка врятувало їхнє життя, була передана Музею Голокосту у 2013 році Марселем Брімером та Іреною Високою, які мешкають в Ізраїлі.

Тереза Поллін, куратор відділу артефактів та творів мистецтва у Музеї, постаралася, щоб каблучка стала частиною експозиції. Будучи емігранткою з Польщі, вона знала Марселя та Ірену більше десяти років. „Я знаю, наскільки уважно вони ставляться до деталей, – каже вона. – Щоразу, коли потрібні були уточнення, щоб повніше представляти картину, мені допомагали історики, підтверджуючи цю сімейну легенду. Немає жодного сумніву в тому, що ця історія – правдива", – зазначає вона.

„Ця каблучка дуже важлива тому, що вона стала символом винахідливості та прозорливості, вміння побачити той жах, який нацисти готували євреям", – зазначила Поллін.

Сьогодні Марселю вже за 80, він живе у Вірджинії та разом зі своєю дружиною Анею вже не перший рік працює у Музеї на громадських засадах. Там він регулярно читає лекції про своє життя та порятунок у Дрогобичі. Він все ще підтримує зв'язок із правнуками людей, які прихистили його та його родину.

„Каблучка врятувала нас усіх. Вона було одним із тих чудес, які допомогли нам вижити, – каже Марсель. – І зараз каблучка дає нам усім зрозуміти, наскільки тендітним тоді було життя і наскільки примарним був порятунок".

Джилл Верман ХАРРІС, Tablet Magazine,
переклад Ганни Руденко.

Савелій Крамаров

У жовтні 1981 р. в кріслі літака, що прямував з Москви до Відня, серед євреїв-репатріантів мирно дрімав чоловік у насунутій на лоб старої заштопаної кепці.

„Шалом, Савелій!", – раптом почув він звернене до нього дружне вітання майже всіх пасажирів. Він поправив кепку, підвівся в кріслі, посміхнувся і одразу заслужив бурю оплесків. Це були перші оплески актору Савелію Крамарову за кордоном.

За спогадами друзів, Савелій Крамаров серед інших обставин пояснював свій від'їзд тим, що „в дитинстві відчув те, що не побажаєш навіть ворогові": «Втім, я сам був сином „ворога народу". Неймовірний тягар дитинства жене мене звідси. Я не хочу, щоб діти, якщо вони в мене з'являться, випробували те саме».

Савелій Вікторович Крамаров народився 13 жовтня 1934 р. в Москві, провівши перші, ще не дуже свідомі роки життя в сім'ї, яка любить і дружить. У чотири роки Савелій побачив свого батька востаннє, потім залишилися лише фотографії. Його батько, Віктор Савелійович Крамаров, на „відмінно" закінчивши юридичний факультет Київського університету, був прийнятий до Московської колегії адвокатів. Проте вже після перших процесів йому пояснили, що прагнення захисту тих, хто перебуває на лаві підсудних, зовсім не потрібне і найчастіше його присутність як адвоката – проста формальність. Віктор Крамаров був іншої думки і до останнього намагався полегшити долю невинних: беручи участь у процесах проти „ворогів народу", він знаходив пом'якшувальні обставини, озвучував подвиги своїх підзахисних у роки Громадянської війни. Це й стало приводом для звинувачень проти нього самого. Особливою нарадою при НКВС було вирішено: „Віктора Савелійовича Крамарова за контрреволюційну діяльність ув'язнити у виправно-трудовий табір терміном на 8-м років, рахуючи термін з 14 березня 1938 р.". На той час усі усвідомлювали, чим це загрожувало сім'ї, тому мати Савелія, щоб хоч якось полегшити в майбутньому життя сина, невдовзі розлучилася. І вона, і чоловік розуміли, що вигадане тавро залишиться назавжди, і не помилилися. Повністю відбувши термін, провівши всього три з невеликим роки на волі, працюючи юрисконсультом, Віктора Савелійовича знову заарештували 1950-го „за участь у меншовицькій есерівській організації", а потім вислали до Красноярського краю, де й він помер у березні 1951 р.

Мати Савелія, Бенедикта Соломонівна, померла, коли синові було лише 16 років. Але до кінця його життя залишалася найближчою для нього людиною. Завжди і скрізь він носив її світлину, вибирав схожих на неї жінок, на честь її назвав свою доньку. Заради неї став артистом, адже колись у його юності на зустрічі з друзями вона сказала: „Мій син стане актором!" – тому підвести її та її мрію про майбутнє сина він не міг. Після смерті матері Савелій переїхав жити до родичів, у яких, втім, були свої діти та свої першочергові завдання. Через недоїдання у нього відкрився туберкульоз. Кажуть, лікаря, який витяг його буквально з того світу, через багато років він знайде в Ізраїлі і щиро віддячить.

Закінчивши школу, Крамаров спробував вступити до театрального інституту, але його не прийняли. Вибравши перший ліпший вуз – Московський лісотехнічний інститут – і вступивши на факультет озеленення, він цілими днями пропадав у студії самодіяльності „Перший крок" при Центральному будинку митців. Потім з розповіддю Василя Шукшина „Ваня, ти як тут?!" студент Крамаров почав успішно виступати у Московському театрі мініатюр.

А незабаром Крамарова запросили зніматись у кіно. Його помітили після першого фільму „Прощавайте, голуби!", а визнали вже після другого – „Друг мій, Колька!". Роль хулігана Васьки сам Савелій пізніше назве однією з найкращих у своїй кінематографічній кар'єрі. А кепку, в якій знімався, назавжди збереже як талісман і через два десятки років саме її посуне на чоло, задрімавши в літаку, залишаючи Союз. Впізнаваним усіма він стане у 1966 році після виходу картини „Невловимі месники", а його: „А вздовж дороги мертві з косами стоять… І тиша!" – стане крилатою фразою. Крамарова почали запрошувати відомі режисери. Його коротка поява у фільмі гарантувала успіх, а репліки та неповторна міміка запам'ятовувалися назавжди. „Місто майстрів", „Трембіта", „12 стільців", „Велика перерва", „Іван Васильович змінює професію" – усім цим картинам Крамаров надавав те, що в сукупності й завойовувало любов глядачів.

А після прем'єри комедії „Джентльмени удачі" до нього прийшла справжня слава. Але, як неодноразово було помічено, разом із славою приходить і заздрість. Можна знайти чимало спогадів його колег, знаменитих акторів, які дозволяли собі прилюдно грубі та в'їдливі висловлювання на його адресу. Звичайно, доброзичливці донесли до спецслужб і те, що Крамаров – релігійна людина, відвідує синагогу, а його рідний дядько емігрував до Ізраїлю. Відразу після цього Крамаров потрапив під контроль КДБ, агенти якого почали псувати йому кар'єру. У Держкіно раптово вирішили, що образи його героїв „обдурюють суспільство", а режисери, які активно залучали його до своїх робіт, раптово почали уникати його. Фільми за його участю виходили все рідше, ролі в них були коротшими. Але на народній популярності це не позначалося ніяк: його впізнавали, писали йому листи, питали, коли новий фільм, скаржачись, що втомилися дивитися на нудних партійних секретарів та голів колгоспів. Однак сам Крамаров, не маючи жодної можливості працювати, таки задумався про еміграцію. Щоправда, випускати його із країни ніхто не збирався.

До того моменту Крамаров знявся у більш ніж 40 фільмах, і якби актор такого масштабу на той час змінив країну, це був би явний підрив авторитету радянського кінематографа, і фільми за його участю просто не можна було б показувати.

Абсурдність ситуації, відсутність ролей, а як наслідок – і джерела заробітку призвели до того, що Крамаров восени 1981 року написав листа Рональду Рейгану з проханням: „Допоможіть мені знайти у Вашій великій країні можливість працювати за фахом. Моя нинішня велика країна, певне, допомогти мені в цьому питанні не може". Лист він передав працівникові американського посольства. Кажуть, його тричі читали „Голосом Америки", і не виключено, що Рейган звернув на нього увагу і прискорив отримання візи на в'їзд до Америки. Перед від'їздом він скаже: „При своїй славі я не можу навіть зніматись у кіно. Мене женуть звідси… Мені набридли ролі ідіотів. Будь-яка п'янь при зустрічі кидається до мене і панібратськи обіймає мене, як свого, як тупого пиятика. Я інша людина. Я багато чого люблю тут, я виріс на цій землі, але вона ніби горить під моїми ногами, жене мене аж за океан. Може, там пощастить мандрівнику?"

В Америці він не став настільки ж популярним, як на батьківщині, але його талант і працьовитість знайшли себе. Зовсім не знаючи англійської, володіючи ним не більше, ніж його герой із „Джентльменів удачі", де дівчина була „чувихою", він, проте, був прийнятий Голівудом, зігравши ролі у фільмах „Москва на Гудзоні", „2010" та „Червона спека". Крім того, був затребуваний на телебаченні та у шоу-програмах. Крім того, в Америці він знайшов щастя від народження дитини і від присутності поряд з нею близької та коханої людини. Після перебудови він приїжджав до Москви, був почесним гостем кінофестивалю „Кінотавр", знявся і в російській картині „Російський бізнес".

Савелій Вікторович пішов із життя 6 червня 1995 року, не витримавши другого інсульту, через чотири місяці після виявлення у нього важкої форми раку. Похований він на єврейському меморіальному цвинтарі „Пагорби Вічності" поблизу Сан-Франциско, де 12 жовтня 1997 р. було встановлено пам'ятник з висіченими на івриті словами: „Останній дар – вічний спокій душі твоїй" та розкритою книгою з назвами його улюблених фільмів. Присутні на відкритті пам'ятника – понад 200 осіб – підписалися під листом до Міністерства культури Росії про присвоєння Савелію Крамарову звання народного артиста (посмертно). На лист прийшла відмова. Але відмова офіційних інстанцій, так само як і їхнє визнання, ніколи не зрівняються з любов'ю людських сердець, які пам'ятають великого актора, людину та особистість – Савелія Крамарова. **З мережі Інтернет**.

Запитання. На кришці золотого ковчега Вс-вишній велів поставити два литі круви (херувими). Чи не нагадує це ідолопоклонство?

Відповідь. Слід служити Вс-вишньому не так, як підказує серце чи розум, а так, як велить Сам Вс-вишній. Якби Він наказав відлити із золота тільця, то в цьому не було б гріха. Він наказав відлити крилатих крува та поставити їх у самому серці святилища – і це стало заповіддю.

До речі, зведення та оформлення святилища було покладено на Бецалеля. Ми мало знаємо про нього (здібності і родовід – ось і все, що згадано), але його ім'я видає головну якість: Бецель Ель – „в тіні Вс-вишнього" – будучи великим художником і володіючи дивовижною силою уяви, він міг залишатися в тіні Вс-вишнього, робити тільки те й точно те, що йому велено. Не більше і не менше, не вдаючись у міркування та експерименти. З Талмуду ми знаємо, що й у родоводі Бецалеля є натяк на цю „сімейну якість" доведену до рівня самопожертви. Традиція розповідає, що діда Бецалеля Хура було вбито відступниками оскільки він не підкорився вимозі повсталих ідолопоклонників (історія із золотим тільцем). Хур стверджував, що не можна приписувати створеному властивості Творця і що служіння Вс-вишньому має суворо відповідати волі і заповідям Вс-вишнього. Відомо, що у ковчегу зберігалися скрижалі Завіту. Слово Вс-вишнього, „конспект" історії, „проєкт світу" – ну як їм не поклонятися?! Однак навіть священні скрижалі з накресленими перстом Вс-вишнього на них десятьма заповідями є лише фізичною оболонкою Тори, її матеріальним одягом. А сама сокровенна суть захована в літерах Тори, в її смисловому змісті і множинності її значень. Тому, щоб ковчегу не були помилково приписані Б-жественні властивості, як і золотому тільцю, спорудити ковчег Вс-вишній наказав саме онуку Хура. Першою умовою його обрання було художнє обдарування – запорука зовнішньої досконалості Святилища. Але не менш важливим було і його вміння зробити все, як наказав Вс-вишній.

р-н Олександр ФЕЙГІН.

Черкаські євреї

з книги Василя Борисовича Страшевіча „Черкаси за межами століть”

(Продовження. Початок в номер № 6 (270)

Наприкінці 1899 року в місті почав функціонувати цирк черкаського підприємця Фастовського. Приміщення цирку було дерев'яним і розташовувався він на розі нинішніх вулиць Гоголя і Небесної Сотні (Садова), на місці де нині супермаркет „АТБ” центрального ринку. Черкаським глядачам, що завжди дощент заповнювали цирк, запам'ятовувалися цікаві виступи видатного артиста-дресирувальника тварин А.Л. Дурова, який, коментуючи по ходу виступів своїх підопічних, в репризах та жартах висміював чиновників, поліцейських, купців, виступав з гострою викривальною громадсько-політичною сатирою, був чудовим комічним клоуном.

На арені черкаського цирку виступав також його брат В.Л. Дуров з своєю знаменитою „Дуровською залізницею”, де, як кажуть, усі „посади” виконували звірі; відбувалися „чемпіонати світу” за участю циркових борців французької боротьби, де щодня проводили змагання і виявляли нових „чемпіонів” яким вручали призи та жетони, і звичайно, грошові винагороди. Виступала в цирку Фастовського і видатна українська актриса М.К. Заньковецька, яка на сцені „вміла ридати, помирати, сміятися і боротися, захищаючи правду і честь, геніально, глядачі доходили до захоплення, до непритомності, оваціям не було кінця...”.

У 1908 році на території саду Ярової став до ладу новий цирк, черкаська молодь відвідує усі виступи в ньому, особливо до вподоби змагання за участю циркових борців. Серед молодих глядачів багато євреїв з Подолу і Митниці, бідняків з Кривалівки. Ціни на квитки доступні, і уболівальники борцовських поєдинків заповнюють вщент кожний виступ.

У 1910 році цирк разом з театром та з усією територією саду були взяті в оренду на п’ять років підприємцями Зисіним, Лур’є та іншими. Нова адміністрація обновила театр: зробила реконструкцію приміщень, провела електрику, обладнала в ньому синематограф, який користувався успіхом серед черкащан, незважаючи на те, що будь-яка пристойна театральна трупа змогла б мати ще вагоміший успіх. А поки що двічі на тиждень підприємницькі ділки організовували показ німих кінострічок. Зате „відвідування публікою занадто старанне”. Звісно, кінематограф у той час входив у моду, приносячи значні прибутки.

На початку ХХ століття Черкаси почали розбудовуватися. Наявність в місті відділень Санкт-Петербурзького облікового і позикового, Російського торгово-промислового та Сполучених банків, прискорило розвиток промисловості та житлового будівництва в місті і сприяло залученню нових позик під його модернізацію.

Саме в цей період у Черкасах з’явилися нові будинки заможної єврейської спільноти, особливо на центральній Олександрівській магістралі міста, а також Суворівській (нині – Б. Вишневецького), Гоголівській, Садовій (нині – Небесної Сотні), Данкевичській (нині – Святотроїцька), Вокзальній (нині – Смілянська), Білозірській (нині – Пушкіна) та інших вулицях.

Банківські позички під заставу сприяли придбанню нового обладнання з-за кордону для місцевих підприємств, що значно оновило виробничий процес та підвищило продуктивність праці. Модернізувались промислові підприємства І.З. Чорнобильського (сірникова фабрика „Україна”), Гурвича і Німеца (цвяховий завод), А.А. Зарицького (тютюнові фабрики). Новим обладнанням були оснащені цегляні заводи, паровий млин М. Бранделіса, сукняна фабрика Каневського, цукроварня товариства на чолі з Л. Бродським тощо. В місті стали до ладу електростанція, телефонна станція, водогін. З’явилися нові підприємства харчової промисловості.

Майже третина цих промислових підприємств належала єврейським підприємцям, купцям першої – третьої гільдій.

Багато з єврейських підприємців і купців розширювали своє виробництво. Вони брали в оренду в міській Думі нові території на Подолі та Митниці під забудову своїх підприємств та розміщення складів. Знову заясніло в очах у членів Думи від „прошеній”, які подали купці І.З. Чорнобильський, Г.Я. Каплун, Дувид Вольк, Мордко та Айзик Цейтліни, Н.І. Мейдлин, І.А. Гринблат, підприємці Х.-Д. Березинський, Б.Ш. Урицький, Я. Жуковський, Л.М. Мейшлаєвський, М.С. Ровинський та багато інших.

В.Ю. Цейтнерович подала заяву дозволити їй візницький промисел автомобілями. По суті, вона стала першим таксистом в Черкасах, мала шість автомашин і гараж.

На центральних вулицях Черкас з’явилися магазини та лавки з новими вітчизняними та закордонними товарами. Приваблювали око міщан магазини Л.Б. Троєцького з продажу велосипедів та мотоциклів, що входили тоді в моду і користувалися попитом у черкащан, П.Ю. Хмелевського – каучукових виробів та граверних робіт, Р.І. Слуцького – нафтових двигунів „Скандія”, купця Л.Л. Житомирського – сукняно-мануфактурних і хутряних виробів, Л.Б. Золотаревського – жіночих корсетів, Ф.Б. Рабиновича – гнутих та лозових меблів, Б.Н. Меламеда – велосипедів, швейних машинок, грамофонів, модно-голандський магазин „Слава” М.І. Факторовича, магазин „Карл Кейман” з продажу зброї всіх систем та багато інших.

У місті з’явилися парові хімічні пральні і красильні Й.В. Гольдфельда, Д.І. Капустіна та інших, які робили хімчистку та фарбування різних тканин, прання білизни новими засобами тощо. Перевершила своїх конкурентів „першокласна парова хімічна фарбувальня та пральня Д.І. Капустіна”, яка запрошувала своїх клієнтів у віршованій формі:

Без вреда бельё стираю
Из батиста, полотна.
В ключевой воде смываю
Так, чтоб не было пятна.

Юбки, кофточки, сорочки,
Воротники, манжеты, кителя,
Занавесочки, платочки –
Стираю заново всё я.

Я отлично гофрирую,
Хорошо декатирую.
Своей красильней я горжусь
Конкурентов не боюсь.

Объявляю, что в красильне
Чудеса творю я там,
Вещь засаленную сильно
Возвращаю новой вам...]

Спробуй після такого заманливого оголошення не здати в пральню чи в красильню Д.І. Капустіна свій костюм або сукню!..

* * *

Благодійність завжди була притаманна єврейській спільноті. Всі євреї вважали себе рівними між собою, рівними перед своїм Б-гом, духовними поручителями один за одного, які взаємно зобов’язані допомагати. Рівність у духовному відношенні – не єдина єврейська риса, подібна ж рівність існувала поміж євреями і в інших відносинах. Єврейська громада ніколи не забувала літніх, одиноких людей – їм обладнають непогану богодільню, нагодують, одягнуть, лікуватимуть. Щоправда, і в богодільню не всіх віддадуть, здебільшого близькі родичі заберуть до себе літню жінку й будуть доглядати до кінця її днів. Поміж черкаських євреїв (та й не тільки у них!) ніколи не було жебраків. Громада завжди пригріє бідних, догляне за ними.

Ніколи не залишиться без належної уваги і дитина-сирота. Якщо немає родичів, хтось з багатих євреїв притулить її у себе на виховання, або ж, у крайньому випадку, для нього є дитячий притулок.

У роки Першої світової війни черкащани притулили у себе понад 150 єврейських дітей з західних губерній, яким війна заподіяла шкоди. Згодом в місті вже було п’ять дитячих притулків, в основному для єврейських дітей.

Черкащанин Ісак Самойлович Погребижський, який у 10-х роках став вихованцем одного з цих притулків (у роки громадянської війни він матиме назву імені Паризької Комуни), розповідав, що притулок став для нього рідною домівкою: мешкав у чудовому приміщенні, яке обладнала єврейська громада, вчився в реальному училищі, записався в бойскаути та спортивне товариство „Маккабі”, уніформу пошила громада на свої кошти, часто їх водили до сінематографу дивитися німі фільми про Стеньку Разіна чи Василину Прекрасну, і звичайно, був завжди нагодований і взутий. Щомісяця всі вихованці притулків приймали у себе гостей (а по суті, господарів) з опікунської ради. І знову ж, зауважимо, жодної єврейської дитини черкащани не зустріли на своїх базарах чи вулицях жебраками або безпритульними. Всі вони були під наглядом громади.

Бувало й таке, громада йшла назустріч сиротам, або дуже бідним євреям, які створювали сім’ю. На день весілля нова сім’я вже мала необхідне для перших кроків спільного шлюбного життя: хто давав меблі, інші – білизну, харчі, виділяли приміщення, придбане громадою в складчину для молодят тощо.

На цьому їх благодійність не закінчувалася. Підприємці з євреїв виділяли необхідні кошти міській Думі на благодійні цілі; а в скрутний для країни час черкащани приходили їй на допомогу, за що деяким з них оголошена „височайшая благодарность за приношенія”. Наприклад, у 1856 році „черкаський 3-ої гільдії купець Янкель Абрамович Шкловський пригощав горілкою за свої кошти 1319 чоловік нижніх чинів Резервної бригади 13-ї піхотної дивізії, а мешканці Черкас впродовж 24 діб безкоштовно виділяли їм приварок”, тобто, Шкловський та міщани, просто кажучи, харчували цілу військову частину, яка готувалася до Кримської війни.

Або ж, коли дворянство Черкаського повіту звернулося з проханням одноразово пожертвувати на покриття військових витрат по 20 копійок з кожної чоловічої статі, що складало 9119 рублів, то третину з цих коштів виділили євреї.

Не залишився осторонь благодійної акції також і „черкаський 1-ої гільдії купець Хаїм Бродський, який виділив понад тисячу рублів на користь пораненим у битві проти турків”, а черкаські купці і міщани пожертвували на користь пораненим нижнім чинам під Севастополем 3500 рублів. Серед благодійників, звичайно, були і єврейські підприємці та міщани.

Черкаських євреїв на благодійність кликала не царева „височайшая благодарность” і нагороди, а душевна відрада, милість, бажання принести користь країні, в якій ти живеш. Помираючи у 1909 році, старий підприємець Д.І. Грінблат заповів єврейській громаді Черкас дві тисячі рублів на обладнання міського єврейського цвинтаря, спорудження на ньому синагоги та анатомічного приміщення, а також будинку для охоронця.

З дозволу директора-розпорядника Олександрівського товариства цукрових заводів (до якого входила і черкаська цукроварня) І.М. Бродський „пожертвував 30 тисяч рублів з приводу перетворення 4-класної прогімназії в Черкасах у повну”.

Були й інші пожертви...

* * *

Черкаська єврейська громада межі осілості жила повним й діяльним життям. У той час, як більшість місцевого населення, за винятком заможних класів, продовжувало залишатися неграмотним, зубожілим, то навіть найскромніша єврейська сім’я посилала хлопчиків у хедер, де ті вчились читати, писати і вивчали Тору, потім більшість з них ставали гімназистами, інші поповнювали лави реалістів тощо. Здебільшого діти заможних євреїв закінчували різноманітні училища та вищі навчальні заклади.

У Черкасах лікарями, в основному, були міщани єврейської національності. Користувалися пошаною лікарі М.Л. Гольдарбайтер, А.І. Гоппень, С.Н. Гольденштейн, Н.Д. Цейтмен, Н.В. Любарський та інші. У місті працювали аптеки А.І. Гіттельсона, І.Я. Гельфера, Л.І. Диклера, Г.І. Лося, І.Ф. Скули та інших, аптечні склади Л.Л. Альтшуллера, Х.С. Бельської, Л.Й. Диккера, Ф.Л. Рувінського, Я.Г. Ульштейна та інших.

Крім медичних, а також педагогічних працівників – викладача місцевої талмуд-тори М. Ярошевського, вчителів гімназій та реального училища П. Гутмана, П. Мшанецького, Л. Шпрингера, Й.Я. Петровського та інших, до черкаської інтелігенції входили також керуючі відділеннями Російського торгово-промислового банку Й.М. Моргуліс, Санкт-Петербурзького облікового банку М.О. Видавський, голови Єврейської управи Б.Д. Грінблат. Товариства допомоги бідним євреям А.А. Зарицький, Єврейського літературного товариства Ю.А. Лістов, завідувач переправою Товариства Московсько-Київсько-Воронізькою залізниці Ю.Н. Рабинович та його заступник М.Я. Мар’ямов, він же уповноважений місцевого відділення Російського театрального товариства, батько майбутнього радянського письменника О.М. Мар’ямова, капельмейстери місцевих полків, які працювали й в гімназіях – Я. Зиссерман, Я.Б. Гордон та багато інших городян єврейської національності, які істотно впливали на культурно-просвітницьке життя міста.

Черкаська єврейська громада шанувала пам’ять своїх видатних діячів. Наприклад, у дні пам’яті засновника і вождя всесвітнього єврейського сіоністського руху Теодора Герцеля у 1904 році в Народному домі відбулися збори жалоби місцевої буржуазії. Як засвідчив сучасник цих зборів І.І. Соголов-Сольський, „тут були присутні місцеві фабриканти, купці, торгівці, лісопромисловці, дрібні лавочники, ремісники та підлабузники. Піднявши руки на Схід, вони давали клятву бути вірними проповідницьким ідеям сіонізму”. До речі, основоположник сучасного сіоністського руху, автор знаменитої книги „Єврейська держава” Т. Герцель висував ідею об’єднання євреїв, створення вільної і незалежної єврейської держави. Він провів перший сіоністський конгрес у Базелі, на якому неоднорідні за своїм соціальним статусом люди були єдині в одному бажанні розбудувати свою втрачену батьківщину. На ньому були присутні і представники черкаської громади...

(продовження в наступному номері)

Візит Зої Север

Зоя Север – успішна ізраїльська художниця українського походження. Народилася у Львові 1974 року, а 1990 – репатріювалася до Ізраїлю. Закінчила академію мистецтв Бецалель, факультет архітектури. В її активі три персональні виставки в Ізраїлі, персональна виставка у національному музеї Казахстану. Живе у Гіватаїмі.

Зоя Север відома в Україні своїм мистецьким проектом „Вікно у світ”. Цей проект ініціювали аташе з культури посольства Ізраїлю в Україні Регіна Шафір та Зоя Север. Він спрямований на прикрасу бомбосховищ, де перебувають діти. Цей проект, реалізується у лікарнях та школах. Зоя планує реалізувати цей проект у Києві, Василькові, Дніпрі та Одесі та інших містах України. В рамках проекту разом із дітьми Зоя вже розмалювала стіну укриття в одному з Київських ліцеїв, а у Харкові перетворила бомбосховище міської клінічної дитячої лікарні №16 на яскравий артпростір. У Черкасах Зоя Север планує реалізувати проект „Вікно у світ” у міській дитячій лікарні.

А 18 вересня 2024 року Зоя Север побувала з візитом в Черкаському обласному благодійному єврейському фонді „Хесед Дорот”. В рамках візиту художниця познайомилася з роботою програм благодійного фонду та подарувала три свої картини.

Шановні читачі!

Продовжується підписка на газету
„Інейнем” на 2025 рік!
Якщо ви бажаєте отримувати свіжий номер газети у себе дома, звертайтесь до редакції газети.

Проєкт „ТУРБОТА ПОКОЛІНЬ – ХЭСЭД ДОРОТ” було створено та працює за підтримкою „Джойнт” (JDC) – провідною єврейською міжнародною гуманітарною організацією, яка понад 30-ти років допомагає нужденним євреям і розвиває єврейське життя у країнах колишнього Радянського Союзу. Детальну інформацію про JDC ви знайдете на сайті: www.JDC.org

Сайт ЧОБЄФ „Хесед-Дорот”.

Сторінка ЧОБЄФ „Хесед-Дорот” в мережі Фейсбук.

Claims Conference ועידת התביעות
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

Соціальні послуги для підопічних (жертв нацизму) ЧОБЄФ „Хесед-Дорот” надаються за підтримки гранту від „Конференції з матеріальних претензій єврейського населення до уряду Німеччини”.

9 786177 233670

Газета „Разом–Інейнем”. Засновник – Черкаський обласний благодійний єврейський фонд „Турбота поколінь – Хесед Дорот”.
ідентифікатор медіа – R30-03581.
Адреса редакції: 18010, Черкаси, вул. Богдана Хмельницького, 66.
☏ (0472)37-70-79, 54-41-48; 54-43-11.
e-mail: inejnem20@gmail.com http://hesed-dorot.ck.ua
Надруковано в м. Чернобай. Наклад 800 прим. Розповсюджується безкоштовно.
Підписний індекс 90781..

Наші спонсори: Єврейська Федерація Великий МетроВест Нью-Джерсі та Міжнародна громадська організація Центр „Джойнт”.

Прохання поводитися з цим виданням акуратно – в ньому є слова Тори.